

Abstract

Queen Elizabeth's forty-five year reign is marked by refined representational strategies that aim to justify her rule as queen. One of the central issues she continuously addressed was female authority that defied traditional interpretations of the role of women within society. Instead of avoiding the question of her gender, Queen Elizabeth's speeches, prayers and portraits consciously included corporeal references both to refute misogynist arguments and to manipulate gendered references as validation of female power. The article will analyse the metaphors of body in the Queen's rhetoric and official representation in order to underline their significance as means to justify queenship in sixteenth-century England.

Keywords

Queen Elizabeth I, sixteenth-century England, female power, metaphors of the body, speeches, prayers

Rezümé

I. Erzsébet uralkodásának negyvenöt évében meghatározó jelentőségű volt az a propaganda, amellyel női uralmát körülvették. A reprezentációs stratégiák elsősorban az angol királynő hatalmának stabilitását kívánták megerősíteni és ezért állandóan szembe kellett nézniük a női hatalomgyakorlást támadó tradicionális illetve a radikális protestáns nézetekkel. Erzsébet nyilvános beszédeiben, imáiban és hivatalos portréin ahelyett, hogy került volna a női test gyengeségére vonatkozó utalásokat, tudatosan felhasználta és átformálta azokat, hogy a női hatalomgyakorlás igazolásául szolgáljanak. Hosszú uralma alatt retorikájának állandó elemei maradtak a testmetaforák, amelyekkel semlegesíteni igyekezett a nemét ért támadásokat. A dolgozat a királynő reprezentációjában a testre történő verbális és vizuális hivatkozásokat vizsgálja, és rámutat azok jelentőségére a 16. századi női hatalomgyakorlás kihívásainak kontextusában.

Kulcsszavak

I. Erzsébet, 16. századi Anglia, női hatalom, testmetaforák, beszédek, imák

FRAZER-IMREGH MONIKA

Robert Burton hivatkozásai Ficino *De vita-jára*
The Anatomy of Melancholy című művében

Robert Burton *The Anatomy of Melancholy* című olvasmányos stílusú, tudományos igényű (lábjegyzetelt) művében Ficinót is példaképei közé sorolja a melankóliát tárgyaló szerzők közül.¹ Burton (alias Democritus Junior) illusztrált, szatirikus bevezetése után gyakorlatilag mindent igyekezett könyvébe belefoglalni, amit valaha a hippokratészi nedvtan negyedik testnedve, a μέλαινα χολή (fekete epe) által okozott testi és lelki betegségekről (azok diétával és egyebekkel való gyógyításáról), s a melankolikus temperamentumról írtak.² A lenyűgöző műveltségről tanúskodó, latin és görög klasszikusok versrészleteivel jócskán megtűzdelt munka egyszerre akar szórakoztatni és tanítani. Befogadása történetében egyaránt jellemezték „az idézetek kincsesbányájának”, „közhelygyűjteménynek”, „tudományos enciklopédiának”, „orvosi kézikönyvnek”, „önsegítő olvasmányoknak” és „az egyik legzsúfoltabb könyvnek”.³

Az ókori szerzőktől a saját kortársaiig felsorakoztatott érvek és ellenérvek ismeretében a melankóliának ez az enciklopédiája hatalmasra duzzadt már az első, 1621-es megjelenése alkalmával is. A szerző azonban gyakorlatilag az 1640-ben bekövetkezett haláláig tovább dolgozott monumentális alkotásán. Az oxfordi Christ Church katedrálisban levő sírján szereplő sírfelirata is erre utal: *Paucis notus, paucioribus ignotus, / Hic jacet Democritus junior / Cui vitam dedit et mortem / Melancholia.*

¹ Első kiadása 1621-ben. Kritikai kiadása: Robert Burton: *The Anatomy of Melancholy*, I–VI. A scholarly edition in six volumes with commentary, edited by Thomas C. FAULKNER, Nicolas K. KIESSLING, and Rhonda L. BLAIR, introduced and commented by J. B. BAMBOROUGH. Oxford, Clarendon Press/Oxford University Press, 1989–2001. A kérdéses hivatkozás Ficinóra: Part. I, Sect. I, Memb. 3, Sub. 3.; alcíme: „Of the matter of melancholy”: *Of the matter of melancholy, there is much question betwixt Avicen and Galen, as you may read in Cardan's Contradictions, Valesius' Controversies, Montanus, Prosper Calenus, Capivaccius, Bright, Ficinus, that have written either whole tracts, or copiously of it, in their severall treatises of this subject.* Az [1060] jegyzetszám után.

² A testnedvekről, a négy temperamentumról és a fekete epéről ld. tanulmányomat és Galénos-fordításaimat: FRAZER-IMREGH MONIKA: „Galénos, az orvos-filozófus a testnedvekről és a fekete epéről”, *Orpheus Noster*, X., 2018/4, Ókor és középkor, 73–97.; Galénos: „A testnedvekről”, ford. FRAZER-IMREGH MONIKA, *Uott*, 98–103.; Galénos: „A fekete epéről”, ford. FRAZER-IMREGH MONIKA, *Uott*, 104–118.

³ Vö. B. EVANS: *The Psychiatry of Robert Burton*, New York, Columbia University Press, 1944, 8.; Lawrence BABB: *Sanity in Bedlam. A Study of Robert Burton's Anatomy*, East Lansing, Michigan State University Press, 1959, 7.; J. R. SIMON: *Robert Burton et l'Anatomie de la Mélancolie*, Paris, Didier, 1964, 11.; Jean STAROBINSKI (curatore): *Anatomia della malinconia: introduzione*, ford. Giovanna Franci, Venezia, Marsilio, 1983, 9.; Mauro SIMONAZZI: *La malattia inglese. La melancolia nella tradizione filosofica e medica dell'Inghilterra moderna*, Bologna, Il Mulino, 2004, 12.

Ob. 8 Id. Jan. A. C. MDCXXXX. „Élte melankolikus, sőt még a halála is az volt,/ Democritus Juniort senki sem ismeri jól. Elhunyt 1640. január 25-én.”⁴ 19. századi kiadásának előszava, amelyet a Gutenberg Project digitalizált a nyilvánvaló átírási hibák javításával,⁵ név nélkül adja tovább azt az adatot, hogy e sorokat Burton maga írta halála előtt, ez azonban véleményem szerint erősen kétséges – hiszen aki könyve elé Martialist tökéletesen utánzó latin disztichonokban írta kétoldali „előhangját” (a könyvet tréfás jótanácsokkal útjára bocsátva), az kizárt, hogy ne versben írta volna meg a saját epitáfiumát. (Jómagam csak tiszteletből fordítottam disztichonban, ahogy egy sírfelirathoz illik.) Talán az epitáfium készítője a könyv prólogusának e részletére kívánt utalni:

Ignotus notusve mihi de gente togata
Sive aget in ludis, pulpita sive colet,
Sive in Lycaeo, et nugas evolverit istas,
Si quasdam mendas viderit inspiciens
Da veniam Authori, dices; nam plurima vellet
Expungi, quae jam displicuisse sciat.⁶

Saját angol verziójában:

Should known or unknown student, freed from strife
Of logic and the schools, explore my book:
Cry mercy critic, and thy book withhold:
Be some few errors pardon'd though observ'd:
An humble author to implore makes bold.

Burton a későbbi kiadásokat folyamatosan újabb kiegészítésekkel toldotta meg, főként a vallási és szerelmi melankóliát tárgyaló harmadik (utolsó) részében. *Edictio princeps*-e 880 oldal terjedeleme rúgott; ez a halála után, 1651-ben megjelent hatodik kiadásban immár 1500 oldalnyira nőtt. Mintegy 13 333 idézetet számoltak össze benne összesen 1598 különböző szerzőtől.⁷ A cím maga arra utal, hogy Burton szinte sebészi precizitással akarja boncolgatni és feltárni,⁸ mi tekinthető me-

lankóliának, ami a saját korában szinte járványszerűen elterjedt testi-lelki állapot volt.⁹ Elemzéséhez orvosi, vallási, irodalmi, filozófiai tekintélyeket idéz (az orvosok háromnegyed részben kortársai, tehát alaposan beleolvasta magát a legfrissebb irodalomba is). Sokszor egymás után fűzi egymásba a rövidebb idézeteket ókori, középkori, reneszánsz humanista és korabeli auktoroktól, máshol egészen hosszú citációkat is hoz, s ezeket értelmezi; így alakul ki a szöveg teste. Aminek saját korában rendkívüli népszerűségét köszönhette, az a tartalom gazdagsága és a szöveg vibráló stílusa. Emellett szatirikus-ironikus hangvétele s olykor keserű humora is hozzásegítette ahhoz, hogy kortársai kedvenc olvasmányává váljon, valamint az a tény is egy csapásra ismertté tette, hogy témaválasztásával valóban a kor elevenére tapintott. A 16. században ugyanis Ficino *De vita*-ja nyomán, Platónt, Démokritost és Aristotelést is idéző melankólia-értelmezése révén¹⁰ a kontinensen szinte kultusza alakult ki a melankóliának (mai kifejezéssel: depresszió) az írók, filozófusok és művészek között. Divatossá vált körükben a Ficino által leírt külsőségek között ábrázol(tat)ni saját magukat: a folyóparton, egy fa árnyékában állva, fekete ruhában – a tehetséges ember pózává válik tehát a melankólia.

Az *Anatomy of Melancholy* megjelenése után a brit színjátszásban is jócskán megsaporodnak azok a darabok, amelyek főhőse búskomorságban szenved.¹¹ A kor szak már-már megszállott érdeklődése a melankólia iránt azonban nem egyedüli oka Burton tanulmány-folyama létrejöttének.

Jóllehet Burton maga nem volt orvos, a melankólia mint betegség közelről érintette. Élete java részét Oxfordban töltötte, ahol előbb a Brasenose College majd a Christ Church teológus hallgatója, később tudósa volt. Könyvtárosként és szorgalmas diákként falta a könyveket; számos olyan tárgyat hallgatott, amely a melankóliát is érintette. Több akadémiai drámát írt, ezek közül egyedül az 1615–1617 közötti *Philosophaster* című latin nyelvű komédiája jelent meg.¹² A kísértetiesen az oxfordi légkörre hasonlító környezetben játszódó cselekmény főszereplői klerikusok és tudósok; benne a kortárs társadalom szatirikus bírálatát fogalmazza meg. 1616-ban

⁴ Szó szerint: „Kevesek számára ismert, még kevesebbek számára ismeretlenül,/ Itt fekszik Democritus Junior./ Akinek életét és halálát is a melankólia adta.”

⁵ Ld. gutenberg.org/files/10800/10800-h/ampart1.html (2020. 04. 04.)

⁶ „Ha egy számomra ismert vagy akár ismeretlen kisdíák, tanársegéd vagy gimnazista forgatja majd szerény művem, s bepillantva hibára akad, mondd neki [könyvem]: «Bocsáss meg a szerzőnek, már egy csomó mindent kitorölt, amiről tudja, hogy nem aratott tetszést.»”

⁷ Ld. J. B. BAMBOROUGH: „Introduction” in Robert Burton, *The Anatomy of Melancholy*, I, viii.

⁸ A sebészi precizitásra és aprólékosságra utal Burton ironikus alcíme ill. cím-magyarázata is: „The Anatomy of Melancholy, What It Is, With All The Kinds, Causes, Symptoms, Prognostics, And Several Cures Of It. In Three Partitions. With Their Several Sections, Members, and Subsections, Philosophically, Medically, Historically Opened, And Cut Up. By Democritus Junior.”

⁹ Vö. Erin SULLIVAN, *Beyond Melancholy: Sadness and Selfhood in Renaissance England*, Oxford, Oxford University Press, 2016, 256 pp., fdslive.oup.com/www.oup.com/academic/pdf/13/9780198739654.pdf (2020. 04. 04.) Uő. ‘A Disease unto Death: Sadness in the Time of Shakespeare’, in *Emotions and Health, 1200-1700*, ed. by Elena Carrera, Brill, 2013; Uő., „Melancholy”, in *Early Modern Emotions: An Introduction*, ed. Susan BROOMHALL, Routledge, 2017; Uő., (és Marie Louise Herzfeld-Schild) „Introduction: Emotion, History and the Arts”, *Cultural History* 7:2 (2018), 117–128; Uő., „Melancholy, Medicine and the Arts”, *The Art of Medicine series, The Lancet* 372 (September 13, 2008), 884–885. [thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(08\)61385-9/fulltext](http://thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(08)61385-9/fulltext) (2020. 04. 04.) birmingham.ac.uk/staff/profiles/shakespeare/sullivan-erin.aspx (2020. 04. 04.)

¹⁰ Marsilio FICINO, *De vita*, III. k. 5. fej.: „Miért éles elméjük a melankolikusok; kik ilyenek közülük, és kik nem?”; Aristotelés, *Problemata*, XXX, I. kérdésfelvetésére hivatkozik.

¹¹ Julie SANDERS, *The Cambridge Introduction to Early Modern Drama, 1576–1642*, Cambridge, Cambridge introductions to literature, England, 2014, 111–127; 156–171.

¹² Uott és 179–196.

az oxfordi St Thomas' Church lelkésze lett, majd 1630-ban ezen felül még a szülőhelyéhez közeli, a Leicestershire-hez tartozó Seagrave-ben rektorként is szolgált.

Mindazonáltal húszas éveinek elején hat év, úgy tűnik, kiesett tanulmányaiból. 1593 és 1599 között nincs nyoma Oxfordban, ugyanakkor Londonban valószínűleg ő az a Robert Burton, aki egy Simon Forman nevű orvos jegyzetfűzetében a kezelt melankolikus betegek között szerepel.¹³ Az is alátámasztja ezt a lehetőséget, hogy könyvében folyton úgy beszél magáról, mint aki megtapasztalta a leírtakat, és közvetlen tudása van a melankóliáról. Többször is említi, hogy saját maga számára terapeutikus az írás e testi-lelki betegségről, pontosan annak legyőzése céljából, és reméli, hogy az olvasó is a róla való olvasás révén képes lesz megszabadulni a szorongástól és a búskomorságtól.

A könyv zsúfoltsága és túlméretezett, „túlírt” jellege ellenére Burton igyekezett világos struktúrát adni művének. Terjedelmes bevezetése után három nagy részre (*partition*) osztja: az első a melankólia különféle okait és tüneteit vizsgálja, a második ezek szerteágazó gyógymódjait, a harmadik pedig filozofikusabb jellegű: a szerelmi és vallási okokból keletkezett szorongást és búskomorságot tárgyalja, a humort és iróniát itt sem nélkülözve. E nagy egységeken belül számos egyéb felosztás: fejezet, tag, alfejezet (*sections, members, subsections*) található, mintha valóban igyekezne minél apróbb részletekre „szétszálazni” a témát a lehető legváltozatosabb és legkimerítőbb szempontok szerint. Hippokratés, Galénos és Avicenna mellett Ficino is állandó hivatkozási alap, a Ficino által fordított szerzők közül pedig sűrűn idézi Platón, Plótinost, Porphyriost, Iamblichost, Proklost és Hermés Trismegistost.

Ficino és a *De vita a The Anatomy of Melancholy* lapjain

Sears Jayne abban a cikkében, amelyben azt igyekszik bizonyítani, hogy Ficino hatása az angol reneszánsz során sokkal kevésbé közvetlen, mint azt előtte feltételezték, éppen csak megemlíti, hogy Burton főként a *De vitát* idézi Ficinótól.¹⁴ Burton legnevesebb kutatói sem foglalkoztak részletesen Burton és Ficino kapcsolatával.¹⁵

¹³ Burton életrajzáról és a *The Anatomy of Melancholy* tartalmi kérdéseiről ld. Mary Ann LUND, *Melancholy, Medicine and Religion in Early Modern England: Reading 'The Anatomy of Melancholy'*, Cambridge, Cambridge University Press, 2010, 22013, 223 pp. (életrajz: 138–157.), cambridge.org/gb/academic/subjects/literature/renaissance-and-early-modern-literature/melancholy-medicine-and-religion-early-modern-england-reading-anatomy-melancholy (2020. 04. 04.) A Leicesteri Egyetem kutatója Burton művét főként a kora modern angol és európai protestáns vallási diskurzus és a kortárs orvosi irodalom vonatkozásában vizsgálja, valamint azt a kérdést járja körül, hogy mennyire lehetett gyógyító hatása a könyvnek (amit Burton bevezetőjében ígér).

¹⁴ Sears JAYNE: Ficino and the Platonism of the English Renaissance, *Comparative Literature*, Vol. 4, No. 3 (Summer, 1952), 218.

¹⁵ Ld. a jegyzetekben már korábban idézett szerzők, Erin SULLIVAN, Mary Ann LUND, Julie SANDERS munkáit, és ezt: A. GOWLAND, *The Worlds of Renaissance Melancholy: Robert Burton in Context*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006.

Ugyanakkor a Ficino-kutatók és a *De vita* kritikai kiadásának készítői sem tárták fel, mennyiben, és hogyan merített a 17. századi angol szerző a firenzei filozófus *Az életről* című munkájából.¹⁶ Magyarul Földényi F. László írt a melankólia történetéről, szempontja azonban elsősorban esztétikai, és nem tér ki erre az összefüggésre.¹⁷

A következőkben azt fogom megvizsgálni, milyen szövegkörnyezetben és hogyan jelenik meg a firenzei filozófus név szerint *A melankólia anatómiájában*, és hogy ennek alapján Burton a *De vita* mely könyveit olvashatta saját maga vagy ismerhette mások beszámolóit révén.¹⁸ Mivel tudjuk, hogy a legtöbb kiadásból az asztrológiai szempontú és a talizmánmágiát is tárgyaló harmadik könyv¹⁹ a lehetséges támadások elkerülése céljából kimaradt, a fő kérdésem az, hogy vajon Burton személy szerint tanulmányozta-e a *De vita coelitus comparanda*-t? Ehhez megnézem Ficino név szerinti említéseit és az esetleges szövegszerű idézeteket is a bevezetésben, az első és a második részben. A harmadik részben, mely a szerelmi és vallásos melankóliát tárgyalja, Ficino neve 18 esetben bukkan fel, mint hivatkozott tekintély. Azonban a témából adódóan az idézett művei 17 esetben a Platón *Lakomájához* írt *Kommentárja*, egy esetben pedig a *Theologia Platonica*, ezért ezzel itt nem foglalkozom.

Hivatkozások a Bevezetésben

Százhatvan oldalnyi bevezetésében két helyen említi Ficinót. Első ízben ott, ahol arról elmélkedik, hogy vajon mit szólnak majd az orvosok, akik művét olvassák, s azokra hivatkozik, akik egyszerre voltak lelkészek és orvosok. Ficino és Linacre itt egy mondatban szerepel: “Marcilius Ficinus was *semel et simul*; a priest and a physician at once, and [165] Th. Linacer in his old age took orders.”²⁰ Érdekes, hogy ugyanazt az érvelést használja, amelyet Ficino a *De vita*-hoz írt első *Apológiájában*,

¹⁶ Ld. J. HANKINS, „Malinconia mostruosa: Ficino e le cause fisiologiche dell'ateismo”, *Rinascimento*, 2nd s, xlvii, 2007, 3–23. A kritikai kiadás: Marsilio Ficino: *Three Books on Life*, Critical Edition and Translation with Introduction and Notes by C. V. KASKE and J. R. CLARK, Binghamton (New York), 1989.

¹⁷ FÖLDÉNYI F. László: *Melankólia*, Budapest, Magvető, 1984. (1992, Akadémiai; 2003 és 2015, Kalligram.) Uő.: *A melankólia dicsérete*, Budapest, Jelenkor, 2017.

¹⁸ Magyarul: Marsilio Ficino: „Három könyv az életről (részlet)” ford. IMREGH Monika, *Orpheus Noster*, III., 2011/2, 63–78. Ld. még FRAZER-IMREGH Monika, „Marsilio Ficino – orvosságos ember vagy a szellem gyógyítója? A *De vita libri tres* asztrológiai és mágikus vonatkozásai”. In: VASSÁNYI Miklós; SEPSI Enikő, VOIGT Vilmos (szerk.) *A spirituális közvetítő*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan Kiadó, 2014, 85–107. A teljes mű fordítása értekezéssel: Marsilio Ficino: *Három könyv az életről*, ford., bev., jegyz., életrajz, bibliográfia: FRAZER-IMREGH Monika, Budapest, Szent István Kiadó, 430 pp., kiadás alatt.

¹⁹ A harmadik könyv saját címe: *De vita coelitus comparanda*.

²⁰ gutenberg.org/files/10800/10800-h/ampart1.html Ld. *Preface*, a szövegben a [165] jegyzet előtt. Linacer személyesen is ismerte Ficinót, ld. FRAZER-IMREGH Monika: Adalékok Marsilio Ficino *De vita* című művének utóéletéhez – Hogyan került a *De vita* Angliába?”, *Antikvitás és reneszánsz* 5, 2020/1, 107–126.

de nem rá hivatkozik, hanem egy tanárára, úgyhogy szinte biztos, hogy ezt nem olvasta, különben azt idézte volna:

It is a disease of the soul on which I am to treat, and as much appertaining to a divine as to a physician, and who knows not what an agreement there is betwixt these two professions? A good divine either is or ought to be a good physician, a spiritual physician at least, as our Saviour calls himself, and was indeed, Mat. iv. 23; Luke, v. 18; Luke, vii. 8. They differ but in object, the one of the body, the other of the soul, and use divers medicines to cure; one amends *animam per corpus*, the other *corpus per animam* as [168] our Regius Professor of physic well informed us in a learned lecture of his not long since.²¹

Ficino érvelése így hangzik:

A legkiemelkedőbb szolgálat pedig kétségkívül az, amelyik egyben a legszükségesebb is, és amelyre mindenki vágyva vágyik: tudniillik, hogy hozzásegítsük az embereket, hogy ép testben ép lelkük legyen. Ezt pedig akkor tudjuk elérni, ha a papi hivattal összekapcsoljuk az orvoslást. [...] Krisztus is, aki tanítványainak megparancsolta, hogy enyhítsenek a szenvedők bajain az egész földkerekségen, a papoknak is valószínűleg azt írta elő, hogy ha már szavakkal nem tudnak gyógyítani, ahogyan egykor az apostolok tették, legalább füvekkel és kövekkel gyógyítsanak.²²

Az előszóban másodszor a „helyeslendő örületek” között az isteni ihlettel kapcsolatban mintha Ficino egy korai (1457-es) művét, a *De furore divino*-t említené (ámbar az isteni ihlet Ficino számos más művében is gyakran felbukkan):

I may not deny but that there is some folly approved, a divine fury, a holy madness, even a spiritual drunkenness in the saints of God themselves [...]. Such is that drunkenness which Ficinus speaks of, when the soul is elevated and ravished with a divine taste of that heavenly nectar, which poets deciphered by the sacrifice of Dionysius [462].²³

Csakhogy a *De vita* I. könyvének 6. fejezetében is erről van szó, ahol Ficino Aristotelés, Démokritos, Platón és Avicenna nyomán azt taglalja, hogy „Mi módon tesz a fekete epe tehetségessé?” Ezt mondja ugyanis a fekete epéről, azaz a melankolikus testnedvről [ἡ μέλαινα χολή]:

²¹ Ld. *Preface*, a szövegben a [168] jegyzet előtt.

²² Marsilio Ficino: „Apologia quaedam...” in *Three Books on Life*, 396.

²³ Ld. *Preface*, a szövegben a [462] jegyzet előtt. Ld. ál-Areopagita Szent Dénes, *Egyházi hierarchia*, 4. fejezet (Az Úrvacsoráról).

Általa válnak a filozófusok rendkívülivé, különösen amikor lelkük a külső mozgásoktól és a testtől elszakadva közel kerül az isteni dolgokhoz, és azok eszközévé válik. S akkor a magasban eltelve az isteni sugallatokkal és titkokkal, mindig valami új és szokatlan dolgot talál ki, s megmondja a jövőt. Ezt állítja nemcsak Démokritos és Platón, hanem Aristotelés is a *Problémák* könyvében, és Avicenna *Az isteni dolgokról* és *A lélekről* szóló könyvében.²⁴

Itt tehát elképzelhető akár egy közvetlen olvasat is, hiszen az idézet tartalmába teljesen belefér, és az előző, I. 5. fejezetben²⁵ a *furore* terminus is megjelenik:

A gyulladás révén létrejövő fekete epe pedig négy fajtára osztható, ugyanis vagy a fekete epe, vagy a tisztább vér, vagy az epe, vagy a sós nyálka [*falsae pituitae*] gyulladása okozza. Azonban minden, ami gyulladás révén jön létre, árt az ítélőképességnek és a bölcsességnek, hiszen azáltal, hogy az illető testnedv begyullad és ég, izgatottá és örvénygővé teszi az embert. Ezt a görögök mániának hívják, mi pedig őrültségnek [*furorem*].²⁶

Hivatkozások az Első részben

Az első részben (*partition*) 13 név szerinti Ficino-hivatkozás található, több helyen konkrétan a *De vita* egyes helyeire való utalással. A helyekre elsősorban a lábjegyzet-számokkal utalok, egyrészt mert Burton fejezetbeosztása túl bonyolult és nem egészen következetes, másrészt mert a Gutenberg Project online szövegében²⁷ (így ebben a szövegben is) mindenki számára elérhető és könnyen kereshető. A lábjegyzet száma a mai gyakorlattal ellentétben nem a kérdéses kifejezés vagy mondat végén, hanem ezek előtt áll. Sajnos a tartalomjegyzékben megadott címek sem egyeznek meg a szövegben szereplő fejezetcímekkel, ami még nehezebbé teszi az azonosítást.

A név szerinti idézések előtt a „Division of the Body, Humours, Spirits” című alfejezetben, a 956. jegyzetet megelőzően a szellem Ficino-féle meghatározását adja summázva, de nagyon pontosan:

²⁴ *Hinc philosophi singulares evadunt, praesertim cum animus sic ab externis motibus atque corpore proprio sevocatus, et quam proximus divinis et divinatorum instrumentum efficiatur. Unde divinis influxibus oraculisque ex alto repletus, nova quaedam inusitataque semper excogitat et futura praedicit. Quod non solum Democritus atque Plato affirmant, sed Aristoteles in Problematum libro et Avicenna in libro Divinorum et in libro De anima confitentur.* Marsilio Ficino: *Three Books on Life*, 120–122. A Ficino-részleteket mind saját fordításomban hozom.

²⁵ *De vita*, I. 5. „Miért éles elméjük a melankolikusok; kik ilyenek közülük, és kik nem?”

²⁶ *Adusta vero in species quattuor distribuitur: aut etenim naturalis melancholiae aut sanguinis purioris aut bilis aut salsae pituitae combustionem concipitur. Quaecumque adustione nascitur iudicio et sapientiae nocet. Nempe dum humor ille accenditur atque ardet, concitatos furentesque facere solet, quam Graeci maniam nuncupant, nos vero furorem.* Ficino, *Three Books on Life*, 117.

²⁷ Ld. gutenberg.org/files/10800/10800-h/ampart1.html (2020. 03. 25.)

Spirit is a most subtle vapour, which is expressed from the blood, and the instrument of the soul, to perform all his actions; a common tie or medium between the body and the soul, as some will have it; or as [956] Paracelsus, a fourth soul of itself.²⁸

Az, hogy a passzus végén Paracelsusra hivatkozik, nem zárja ki azt, hogy magát a meghatározást Ficinónál olvasta, így a „some” kifejezésben elsősorban reá kell gondolnunk. Paracelsus, az orvostudomány képrombolója maga egyébként kivételesen tisztelte Ficinót, szemben az őt megelőző egész hagyománnyal (hisz neve is arra utal, hogy ő maga a legnagyobbnak tekintett latin nyelven író orvost, Celsust is meghaladja).²⁹ A szellem mibenlétéről valamint a testben és a gondolkodásban játszott szerepéről az I. könyv 2–7. fejezetében, az emberi és a világszellem párhuzamáról és ezek közvetítő szerepéről a III. könyv 1–3. és a II. fejezetében ír Ficino.

A név szerinti említések közül elsőként tehát a betegségeket kategorizáló első nagy egységen belül az [1060] lábjegyzet után az „Of the Matter of Melancholy”³⁰ fejezetében a fekete epe mibenlétéről érkező írókat sorolja fel, Galénos, Avicenna és a Burton-nel kortárs szerzők között Ficinót is; a lábjegyzet tartalma a következő: „Lib. I. cap. 6. de sanit. tuenda.” – tehát pontosan a *De vita* első könyvének fent idézett fejezete.

Az [1170] jegyzetszám után³¹ a bolygóprincípiumokhoz tartozó daimónokat vagy démonokat illetve angyalokat tárgyaló szerzők között jelenik meg Ficino. Gregorius Tholsanus³² a bolygóknak megfelelően hét étheri szellemet vagy angyalt különböztetett meg, melyeket a híres paviai matematikus és orvos Cardanus³³ a *De subtilitate* című művében ős-szubsztanciáknak, olymposi daimónoknak nevez, akik

az Állatöv élén állnak. A Hold felett szerinte ezek jó angyalok, alatta rosszindulatúak, számos néven számtalan feladatot látnak el, melyeket „Dionysius of Angels” (az ál-Areopagita) is az országok, hivatalok, emberek fölé helyez. Velük egyetért – mondja, Ficino, főként Platont követve:

[1170] Marcilius Ficinus seems to second this opinion, out of Plato, or from himself, I know not, (still ruling their inferiors, as they do those under them again, all subordinate, and the nearest to the earth rule us, whom we subdivide into good and bad angels, call gods or devils, as they help or hurt us, and so adore, love or hate) but it is most likely from Plato, for he relying wholly on Socrates [...]

A bolygóprincípiumokhoz tartozó daimónokról Ficino több helyen is beszél a *De vita* III. könyvében: az alapelveket lefektető 1. fejezetben, a világszellemet tárgyaló 4., a talizmánokat ismertető 13., 14., 15., 20. fejezetben, és a 22. fejezetben, ahol azt fejti ki, hogy az ég adományainak befogadására az ember a harmónia segítségével készülhet fel. Iamblichos mondását idézi, miszerint az ég és a világ istenségei magas- és alacsonyabb rendű erőkkel is rendelkeznek. A 23. fejezet, mely az önismeret, az egyénnek megfelelő lakhely és mesterség kiválasztásának fontosságát hangsúlyozza, a személyt segítő daimónok két típusát különbözteti meg: az embert születésétől fogva oltalmazó daimónt és a mesterségével kapcsolatban mellette állót. Itt Ficino Porphyriosra hivatkozik ugyan, de az idézetet Iamblichos *De mysteriis*-éből vette. Sajnos Burton szűkszavúsága miatt ebből nem bizonyíthatjuk, hogy ő maga olvasta volna a III. könyv e fejezeteit, ám hogy tudott tartalmukról, az biztos.

Visszatérve Burton szövegéhez, a fenti hely után azzal folytatja, hogy Platón a daimónok kilenc fajtáját különböztette meg, s azt taglalja, hogy milyen elődöktől vette át e tanítást. Nos, ez ismét Ficinóra megy vissza, ha ezt nem is írja le Burton – hiszen az ősi tudás, a *prisca theologia* képviselőire utal, akiket Ficino rendszeresen e hagyomány továbbvivőiként emlegetni szokott: Zoroasterre, Pythagorasra, Hermés Trismegistosra. A kilenc irányító szellemi létező felsorolása után némi magyarázattal arra a két újplatonikus szerzőre hivatkozik, akiket szintén Ficino fordított latinra, s a *De vita*-ban név szerint is gyakran citálja őket – Proklosra és Iamblichosra:

first God, second idea, 3. Intelligences, 4. Arch-Angels, 5. Angels, 6. Devils, 7. Heroes, 8. Principalities, 9. Princes: of which some were absolutely good, as gods, some bad, some indifferent *inter deos et homines*, as heroes and daemons, which ruled men, and were called genii, or as [1171] Proclus and Iamblichus will, the middle betwixt God and men.³⁴

²⁸ Part. I. Sect. I. Memb. 2. Subsect. 2. *Division of the Body, Humours, Spirits*. A [956] jegyzetszám előtt.

²⁹ Giancarlo ZANIER, „Platonic Trends in Renaissance Medicine”, *Journal of the History of Ideas*, Vol. 48, No. 3. (1987), 515.

³⁰ Part. I. Sect. I. Memb. 3. Subsect. 3. *Of the Matter of Melancholy*. Az [1060] jegyzetszám után.

³¹ Part. I. Sect. 2. Memb. I. Subsect. 2. *A Digression of the nature of Spirits, bad Angels, or Devils, and how they cause Melancholy*. (Az [1170] jegyzetszám után.)

³² Tholsanus, (Pierre Grégoire c.1540–1597), *Syntaxes artis mirabilis, in libros septem digestae. Per quas de omni re proposita, disputari aut tractari, omniumque summaria cognitio haberi potest*, Lyon, Antoine Gryphe, 1575–1576, három részben, az első kettő egy kötetben: I. *Syntaxes artis mirabilis* 8 ff. + 190 pp. II. *Commentaria in prolegomena syntaxeon mirabilis artis* I f, 304 pp., III. *Syntaxeon artis mirabilis*, 8 ff., 1055, 125 pp. Későbbi kiadása: *Commentaria in syntaxes artis mirabilis per quas de omnibus disputatur habeturque cognitio autore Petro Gregorio Tholosano impressum Lugduni per Antonium Grifium 1585*. További kiad.: Köln, Lazarus Zetner, 1610. A könyv Raimundus Lullus tanításait követi, témája asztrológia és daimonológia, indexre tették.

³³ Gerolamo Cardano (1501–1576), *De Subtilitate rerum* (a természeti jelenségekről), Johann Petreius, Nürnberg, 1550. Teljes szövege oldalanként fotózva: archive.org/details/hin-wel-all-00000138-001. Ld. még: digitalcollections.nypl.org/items/06d8c190-6ca1-0134-ecf8-00505686a51c. Továbbá a Párizsi 1550-as kiadás: books.google.co.uk/books?id=2Hw7AAAACAAJ (2020. 04. 04.) Angol ford.: *The De Subtilitate of Girolamo Cardano*, trans. by J. M. Forrester, Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies, Tempe, 2013.

³⁴ Part. I. Sect. 2. Memb. I. Subsect. 2. *A Digression of the nature of Spirits, bad Angels, or Devils, and how they cause Melancholy*. (Az [1171] jegyzetszám után.)

Ugyanebben a fejezetben, nem sokkal lentebb, az [1208] jegyzetszám után még mindig a daimónokról vagy démonokról tárgyalva egy Richard Argentine³⁵ nevű szerzőt idézve jelöli meg az ő forrásaként Ficinót. A híres emberek halálának előjeleit eszerint nem gonosz szellemek, hanem jó angyalok jelzik csodás jelenségekkel, szemben más forrásokkal, amelyek a gonoszul megölt emberek házában kísértetjárásról számolnak be:

These spirits often foretell men's deaths by several signs, as knocking, groanings, &c. [1208] though Richard Argentine, c. 18. *De praestigiiis daemonum*, will ascribe these predictions to good angels, out of the authority of Ficinus and others; *prodigia in obitu principum saepius contingunt*, &c. (prodigies frequently occur at the deaths of illustrious men), as in the Lateran church in [1209] Rome, the popes' deaths are foretold by Sylvester's tomb.³⁶

A következő előfordulás a melankólia okait az asztrológiai, fiziognómiai, tenyérből megállapítható jelekből vizsgáló fejezetben³⁷ bukkan fel, az [1291] fejezetszám után. Miután az asztrológia érvényességét illetően maga is állást foglal, Burton bemutatja több Ficino utáni szerző³⁸ leírását a melankolikus betegségek asztrológiai okairól. Majd a Galénost követő orvosok közül Ficinót is említi, akik azt vallották: „the influence of stars to have a great hand to this peculiar disease”.³⁹

A rossz táplálkozás a következő ok a melankolikus betegségek kialakulásában, s itt Ficino azon szerzők felsorolásában szerepel, akik egész könyvnyi tudnivalót foglaltak össze a helyes táplálkozás fontosságáról.⁴⁰ Az [1349] fejezetszám előtt: „Many physicians, I confess, have written copious volumes of this one subject, of the nature and qualities of all manner of meats; as namely [...]”.

Majd a búskomorságnak az emésztés és a testnedvek megrekedéséből vagy túlzott kiömléséből fakadó okai között szerepel a szerelmi élet túlhajszolása is,⁴¹ ahol Galénos és Avicenna mellett ismét Ficino az egyik auktoritás [1488]:

³⁵ Richard Argentine (megh. 1568), alias Sexten, angol orvos és lelkész, művének nincs modern kiadása: *De Praestigiiis et Incantationibus Daemonum et Necromanticorum*, Bazel, 1568, 8vo.

³⁶ „Ezek a szellemek gyakran előre jelzik az emberek halálát számos jel révén, mint kopogás, nyöszörgés stb., habár Richard Argentine, c. 18. *De praestigiiis daemonum*, jó angyaloknak rója fel ezeket az előjeleket, Ficino és mások tanúsága szerint: *prodigia in obitu principum saepius contingunt*, &c. (gyakran történnek csodajelek kiváló férfiak halálakor), miként Rómában a Lateráni Székesegyházban Szilveszter pápa sírja előre jelezte a pápák halálát.”

³⁷ Part. 1. Sect. 2. Memb. 1. Subsect. 4. *Stars a cause. Signs from Physiognomy, Metoposcopy, Chiromancy*. Az [1291] fejezetszám után.

³⁸ Pl. Paracelsus, Melanchton, Leovitiu, Cardano, Gioivo Pontano.

³⁹ „A csillagok hatásának nagy része van ebben a betegségben.”

⁴⁰ Part. 1. Sect. 2. Memb. 2. Subsect. 1. *Bad Diet a cause. Substance. Quality of Meats*. Az [1349] fejezetszám előtt.

⁴¹ Part. 1. Sect. 2. Memb. 2. Subsect. 4. *Retention and Evacuation a cause, and how*. Az [1488] jegyzetszám után.

Intemperate Venus is all but as bad in the other extreme. Galen, l. 6. *de mortis popular. sect. 5. text. 26*, reckons up melancholy amongst those diseases which are [1488] exasperated by venery: so doth Avicenna, 2, 3, c. II. Oribasius, loc. citat. Ficinus, lib. 2. *de sanitate tuenda*.

Itt tehát csak a II. könyvet jelöli meg a *De vita*-ból, a fejezetet nem. Valójában a témáról már az I. könyv 7. fejezetében is szó esik: „A tudósok öt ellensége: a nyálka, a fekete epe, a szeretkezés, a túlzott jóllakottság és a délelőtti alvás”. A túlzott mértékű szeretkezés azért ellenjavallt Ficino szerint, mert felemészti a szellemeket és nyugtalanná teszi az elmét.⁴² A II. könyvben pedig több helyen is felmerül a téma, de immár nem mennyiségi tekintetben, hanem csak a korra vonatkozóan: a 8. és a 14. fejezetben az időseket inti, hogy kerüljék a Venus adta testi gyönyöröket, mert már nem nekik való, helyette érvé be a nevetéssel és a zenével. Jellemző, hogy Burton ezután Ficino fenti indoklását nem tőle idézi, hanem három kortárs szerzőtől: „Marsilius Cognatus, Montaltus, cap. 27. Guianerius, *Tract. 3. cap. 2*. Magninus, cap. 5. part. 3. [1489] gives the reason, because [1490] it infrigidates and dries up the body, consumes the spirits”. A Ficino-idézés helye tehát nem pontos, de tartalmilag lényegében rendben van. Burton egyébként két további kortárs szerzőtől két nagyon hasonló esetet is leír, ahol egy idős férj egy hosszú, forró nyáron fiatal leányt vett feleségül, és a túlzott szeretkezéstől kitikkadva búskomorságba esett, őket nedvesítő gyógyszerekkel hozták helyre.

Az elmebeli okok, azon belül is a képzelet ereje a következő téma, ahol Ficino neve újra felbukkan.⁴³ Az orvosban való hit erejéről beszél Burton (természetesen számos tekintélyt idézve Hippokratéstől Avicennán át Cardanóig), s arról, hogy az elme ereje gyakorlatilag a testi funkciók működésére is kihat. Így szinte már a gondolat által gyógyulni kezdenek a páciensek – vagy romlik az állapotuk, ha úgy vélik, megátkozták őket. Ez a *placebo* és a pszichoszomatikus betegségek modern fogalmára emlékeztet. Majd ráadásként fűzi hozzá, hogy képzeletünk olyan sokféle irányban és módon képes formálni vagy befolyásolni testünket, mint egyfajta Próteus vagy kaméleon, mely mindenféle alakot ölt, sőt még másokra is kihat, s itt idézi Ficinót:

So diversely doth this phantasy of ours affect, turn, and wind, so imperiously command our bodies, which as another [1627] Proteus, or a chameleon, can take all shapes; and is of such force (as Ficinus adds), that it can work upon others, as well as ourselves. How can otherwise blear eyes in one man cause the like affection in another? Why doth one man's yawning [1628] make another yawn?

⁴² Ficino tekintélyei itt Galénos (ő csak egy hasonlata révén), Hippokratés és Avicenna (név szerinti említésben).

⁴³ Part. 1. Sect. 2. Memb. 3. Subsect. 2. *Of the Force of Imagination*. Az [1627] jegyzetszám után.

A hozzáfűzött jegyzetből azonban kiderül, hogy a gondolatot nem a *De vita*-ból, hanem a *Theologia Platonica*-ból vette.⁴⁴

Viszont szövegszerű idézetet is hoz Ficinótól a *De vita*-ból ott, ahol a tudósok (diákok) megfeszített szellemi munkájából adódó mentális és testi problémákat elemzi.⁴⁵ Először a fejezet elején az [1974] jegyzetszám után hivatkozik arra, hogy Ficino a tudósok öt legfőbb baja között tartja számon a melankóliát, ami szinte elválaszthatatlan társuk: „Marsilius Ficinus, *de sanit. tuenda, lib. I. cap. 7*, puts melancholy amongst one of those five principal plagues of students, ‘tis a common Maul unto them all, and almost in some measure an inseparable companion.”⁴⁶ Majd miután Varro szavaival jellemzi a tudósokat (szigorúak, szomorúak, szárazak), Patritius, Machiavelli és a törökök példáival mondja el, hogy a könyvmolyok nem lesznek jó katonák. Ezután sorra veszi az okokat, hogy a tudósokat miért sújtja különösen a melankólia: ülő életmódot folytatnak, magányosan, csak a múzsák között élnek, nem mozognak és nem járnak szórakozni, ráadásul sokszor rosszkedvűek és tétlenek, az általános ok azonban a túl sok tanulás. Itt bibliai utalás jön: Festus, Júdea helytartója is azt mondta Pál apostolnak, hogy a túl sok tanulás vette el az esztét. Időben közelebbi példák után idézi Ficinót ismét⁴⁷ a *De vitá*ból:

Marsilius Ficinus *de sanit. tuend. lib. I, cap. 1, 3, 4, and lib. 2, cap. 16*, gives many reasons, [1980] “why students dote more often than others.” The first is their negligence; [1981] “other men look to their tools, a painter will wash his pencils, a smith will look to his hammer, anvil, forge; a husbandman will mend his plough-irons, and grind his hatchet if it be dull; a falconer or huntsman will have an especial care of his hawks, hounds, horses, dogs, &c.; a musician will string and unstring his lute, &c.; only scholars neglect that instrument, their brain and spirits (I mean) which they daily use, and by which they range overall the world, which by much study is consumed.”

E részlet is jól mutatja Burton munkamódszerét: emlékezetből dolgozott. Bár tudása valóban óriási, meglehetősen pontatlanul jelöli meg idézett helyeit – ez rengeteg lábjegyzetere is igaz. Ficino ugyanis az első könyv második fejezetében beszél arról, hogy a tudósok elhanyagolják a kutatáshoz legfontosabb eszközüket: szellemeiket. Az általa megjelölt első fejezet szükséges segítőikről, a harmadik a melankolikus és a flegmatikus testnedv túltengésének elkerüléséről szól, tehát éppen nem találta el a kérdéses helyet. A 4. ficinói fejezet azonban valóban a tudósok melankolikusává válásának három (égi, természeti és emberi) okát elemzi, nagyon szellemesen, a

⁴⁴ Az [1627] jegyzetben a *Theologia Platonica* 13. könyvének 18. fejezetére hivatkozik: „Imaginatio est tanquam Proteus vel Chamaeleon, corpus proprium et alienum nonnunquam afficiens.”

⁴⁵ Part. I, Sect. 2, Memb. 3, Subsect. 15. *Love of Learning, or overmuch study. With a Digression of the misery of Scholars, and why the Muses are Melancholy.*

⁴⁶ Uott.

⁴⁷ Az [1980] jegyzetszám körül.

bolygók és a testnedvek alapminőségeinek tanai alapján. Felmerül a kérdés, hogy miért nem inkább ezt a briliáns eszmefuttatást idézte tőle? A válasz talán az lehet, hogy Burton a saját szellemei elhanyagolásában ismert a leginkább magára a tudós emberek melankóliáját illetően, s nem annyira orvosi szempontból, mint a páciens nézőpontjából érdeklő a téma. Az idézetben szintén megjelölt második könyv 16. fejezete pedig a Saturnus (a tudósok bolygója) és (a testi gyönyörök bolygója) Venus között feszülő ellentétet, illetve az emberi szellemre és testre gyakorolt ellentétes hatásukat taglalja. Mivel Venus a külső részek felé csalogatja, Saturnus pedig befelé vonja a szellemet, ha egyidejűleg mozgatják, akkor kétfelé vonják, és szétzilálják azt. Ezért az elmélkedők és a kutatók számára semmi sem veszedelmesebb, mint a szerelmi aktus, mondja Ficino. Erre valójában már utalt Burton egy korábbi téma kapcsán, melyet fentebb taglaltunk.

A melankólia tünetei tárgyalásában ismét a *De vita* I. könyvének 4. fejezetét idézi, a testnedvek keveredését, minőségét és természetes vagy nem természetes voltát illetően: „Symptoms therefore are either [2453] [...] from the humours diversely mixed, Ficinus, *lib. I, cap. 4, de sanit. tuenda*: as they are hot, cold, natural, unnatural, intended, or remitted”.⁴⁸

Miután a tünetek helyét, eredetét és jellegét két *membrum* nyolc alfejezetében (*subsection*) ismertette, a harmadik *membrumot* egészében a fent leírt tünetek közvetlen okának szenteli, ahol kétszer is idézi Ficinót.⁴⁹ Először a híres Aristotelés-hely kapcsán,⁵⁰ ahol a szellemileg tehetséges emberek: tudósok, művészek, filozófusok és törvényalkotók melankolikus voltát tárgyalja:

Why melancholy men are witty, which Aristotle hath long since maintained in his problems; and that [2672] all learned men, famous philosophers, and lawgivers, *ad unum fere omnes melancholici*, have still been melancholy, is a problem much controverted. Jason Pratensis will have it understood of natural melancholy, which opinion Melancthon inclines to, in his book *de Anima*, and Marcilius [sic!] Ficinus *de san. tuend. lib. I. cap. 5*. but not simple, for that makes men stupid, heavy, dull, being cold and dry, fearful, fools, and solitary, but mixed with the other humours, phlegm only excepted; and they not adust, [2673] but so mixed as that blood be half, with little or no adustion, that they be neither too hot nor too cold.⁵¹

Érdekes, hogy Ficino számos érvelését e témában nem tőle idézi, hanem saját kortársaitól, miként az előbbi részletet közvetlenül megelőző mondatban. Ott ugyanis arról beszél, hogy a tudósok és a szerelmesek azért melankolikusok gyakran, mert

⁴⁸ Part. I, Sect. 3, Memb. 1, Sub. 1. *Symptoms, or Signs of Melancholy in the Body*; a [2453] jegyzetszám után.

⁴⁹ Part. I, Sect. 3, Memb. 3. *Immediate cause of these precedent Symptoms.*

⁵⁰ Aristotelés, *Problémata*, XXX, 1.

⁵¹ Part. I, Sect. 3, Memb. 3. *Immediate cause of these precedent Symptoms.* A [2672] és [2673] jegyzetszámok körül.

a folytonos és megfeszített gondolkodásban szellemeiket az agyukba vonják, és elégetik.⁵² Erről épp a már többször idézett I. könyv 4. fejezetében értekezik Ficino, a melankólia emberi okának nevezve e jelenséget. Az emberi ok szerinte a következő: az elme sűrű tevékenysége kiszárítja az agyat, a nedvesség híján viszont a hő is elvész belőle. Így az agy száraz és hideg lesz, ez pedig földi és melankolikus minőségnek felel meg. Azonkívül, mint mondja, a kutatás során a mozgásnak kitett szellemek folytonosan elpárolognak. Ily módon tehát Burton művében nemcsak azt látjuk, hogy ő mennyire ismerte a firenzei filozófusnak *Az életről* szóló munkáját, hanem azt is, hogy Ficinónak a *De vita*-ban kifejtett tanai mennyire beépültek már a köztudatba, amikor Burton az *Anatomy of Melancholy*-t írta.

Az utolsó idézet az első részben annak kapcsán merül fel, hogy vajon mi okozza az irracionális jelenségeket. Például a fura visszhangokat szerte a világon, vagy amikor valaki hirtelen prófétálni kezd, egyszerre nyelveket beszél, vagy számára addig ismeretlen dolgokról, csillagásatról vagy egyebekről kezd értő módon beszélni. Középkori szerzőket hoz fel, akik szerint ez biztos jele a megszállottságnak, melyet csak egy pap gyógyíthat. Majd négy kortárs szerzőt idéz, köztük Lemniust,⁵³ akik a testnedvek okozta betegségekre vezetnek vissza e problémát, méghozzá Aristotelésnek a már citált kérdésfelvetésére hivatkozva (*Problémata*, XXX, 1.), azzal az érveléssel, hogy e betegséget tisztító kúrával lehet megszüntetni. Az utóbbi Platón visszaemlékezés-tanát is felhossa, melyet Burton lehetséges magyarázatnak tart, csakúgy mint Ficino tanúságát barátjáról, Pierleone Leoniról.⁵⁴ A Iamblichos *De mysteriis*-fordítása elé írt bevezetőjében ugyanis azt állítja róla Ficino, hogy isteni sugallatra megértette a természet titkait valamint a görög és barbár filozófusok tanításait, mielőtt olvasta volna műveiket:

⁵² Uo.: „Why students and lovers are so often melancholy and mad, the philosopher of [2671] Conimbra assigns this reason, because by a vehement and continual meditation of that wherewith they are affected, they fetch up the spirits into the brain, and with the heat brought with them, they incend it beyond measure: and the cells of the inner senses dissolve their temperature, which being dissolved, they cannot perform their offices as they ought.”

⁵³ Levinus Lemnius (1505–1568), holland orvos és író, a Leuveni Egyetemen és Padovában tanulta az orvoslást, Vesalius tanítványa volt. Svájcban és Angliában is utazgatott, a felesége halála után pap lett. Legismertebb műve az *Occulta naturae miracula* (1559, Antwerpen), mely angolra fordítva is megjelent *The Secret Miracles of Nature* címen 1658-ban John Streater kiadásában.

⁵⁴ Pierleone Leoni vagy Pierleone da Spoleto (Spoleto, 1445 – Firenze, 1492. április 9.), orvos, filozófus, asztrológus. Valószínűleg Rómában tanult, filozófiából és orvoslásból doktorált, majd meghívást kapott a pádovai egyetemre, ahol élete végéig orvoslást tanított. Lorenzo katedrát adott neki az általa újjászervezett pisai egyetemen is. Itt került kapcsolatba a Lorenzo körül csoportosuló filozófusokkal és művészekkel. Kortársai a legnagyobb tudósok között tartották számon. Királyok és fejedelmek folyamodtak hozzá gyógyításért: a nápolyi király, a calabriai herceg, Milánóban Lodovico il Moro, és talán VIII. Ince pápa. Így lett Lorenzo orvos is. Lorenzo halálakor (hamisan) mérgezéssel gyanúsították és megfojtották; a bérnyilkost valószínűleg fia, Piero il Fauto küldte rá. Vö. M. Rotzoll, *Pierleone da Spoleto: vita e opere di un medico del Rinascimento*, Olschki, Firenze, 2001.

another argument he [Lemnius] hath from Plato's *reminiscentia*, which all out as likely as that which [2715] Marsilius Ficinus speaks of his friend Pierleonus; by a divine kind of infusion he understood the secrets of nature, and tenets of Grecian and barbarian philosophers, before ever he heard of, saw, or read their works.⁵⁵

Burton művének a melankólia okait és tüneteit tárgyaló első része alapján tehát azt gondolhatnánk, hogy a *De vita*-nak csak az első és második könyvét ismerte közvetlenül – nyilván olyan kiadásból, melyben a harmadik könyv nem szerepelt.

Hivatkozások a Második részben

Csak hogy a melankólia gyógyítását bemutató *Második részben* több ponton is érinti Ficino *De vita*-ja harmadik könyvének tematikáját. Összesen kilencszer említi itt név szerint Ficinót. Rögtön az első, a jogellenes gyógymódokat elutasító fejezetében⁵⁶ felsorolja a *De vita coelitus comparanda*-t, méghozzá azon művek és szerzők között, akik szerint a szellemek vagy ördögök hatással lehetnek ránk:

Tandlerus, Lemnius, (Hippocrates and Avicenna amongst the rest) deny that spirits or devils have any power over us, and refer all with Pomponatius of Padua to natural causes and humours. Of the other opinion are Bodinus *Daemonamantiae*, lib. 3, cap. 2. Arnoldus, Marcellus Empyricus, I. Pistorius, Paracelsus *Apodix. Magic*. Agrippa lib. 2. de occult. Philos. cap. 36. 69. 71. 72. et l. 3, c. 23, et 10. Marcilius [sic!] Ficinus de vit. coelit. compar. cap. 13. 15. 18. 21. &c. Galeottus de promiscua doct. cap. 24. Jovianus Pontanus Tom. 2. Plin. lib. 28, c. 2. Strabo, lib. 15. Geog. Leo Suavius: Goclenius de ung. armar. Oswoldus Crollius, Ernestus Burgravius, Dr. Flud, &c. Cardan de subt. brings many proofs out of Ars Notoria, and Solomon's decayed works, old Hermes, Artefius, Costaben Luca, Picatrix, &c. that such cures may be done.⁵⁷

A Ficino-kutató számára itt érhető tetten Burton művének igazi gyengéje: bár óriási ismeretanyagot vonultat fel, az idézett szerzők és művek sokaságában képtelen a legtöbb témában igazán elmélyülni. Egy-egy gondolatot felkap, melyre citációk sora következik, majd anélkül, hogy egy szerző nézeteit részleteiben kifejtene vagy elemezné, máris száguld tovább a következő, sokszor csak egy asszociáció által kapcsolódó témához. Így válhat sokszor olyan felszínessé, hogy úgy tűnjék, azt állítja: Ficino hasonló elveket vallott a *Picatrix*-ben kifejtett tanokhoz, ami igen távol

⁵⁵ Part. 1, Sect. 3, Memb. 3. *Immediate cause of these precedent Symptoms*. A [2715] jegyzetszám után.

⁵⁶ Part. 2, Sect. 1, Memb. 1, Sub. 1. *Unlawful Cures rejected*. A [2789] jegyzetszám előtt.

⁵⁷ Part. 2, Sect. 1, Memb. 1, Subsect. 1. *Unlawful Cures rejected*. A [2791] jegyzetszám előtt.

áll a valóságtól.⁵⁸ Hiszen a mellette felsorolt Galeotto Marzio és Gioviano Pontano valóban ugyanannak a szellemi közegnek a hasonlószerű képviselői, ám a II. századi, igen vegyes összetételű, és javarészt kisstilű vagy épp rosszindulatú célokat szem előtt tartó mágia-tankönyv messze alatta áll a humanista szerzők szellemi horizontjának, főként pedig Ficino emelkedett, filozófiai megközelítésének. Ficino követői közül pedig Paracelsus vagy Cornelius Agrippa jóval túlment azokon a határokon, amelyeket a firenzei filozófus az ún. természetes mágia körein belül megengedhető gyógymódoknak ítélt. Mindazáltal Burton utalása a *De vita coelitus comparanda*-ra helyes annyiban, hogy a felsorolt fejezetekben: 13., 15., 18., 21. valóban a talizmánokról van szó, melyek készítőik és használóik szerint az égi hatásokat közvetítik a (fentebb érintett módon értett) szellemek révén. Azonban a közties, tehát a 14., 17., 19., és a 20. fejezet is így vagy úgy, de tárgyalja ezt a tematikát, így nem világos, mi alapján ragadta ki Burton a megjelölt fejezeteket.

Ezután az I. felosztás, 4. tag, I. alfejezetében, az orvosokról, a betegekről és az orvoslásról való elmélkedéseiben Ficinót azon orvosok között sorolja fel, akik szerint az asztrológia ismerete szükséges a gyógyításhoz. Ezt az asztrológiát elutasító orvosokkal szemben maga is így véli, és Hippokratés, Galénos és Avicenna tekintélyével támogatja meg, hisz e nagy tekintélyű szerzők úgy tartják, az orvos pusztán hentes az asztrológia ismerete hiányában:

Astrology is required by many famous physicians, by Ficinus, Crato, Fernelius; [2847] doubted of, and explored by others: I will not take upon me to decide the controversy myself, Johannes Hossurtus, Thomas Boderius, and Maginus in the preface to his mathematical physic, shall determine for me. Many physicians explore astrology in physic (saith he), there is no use of it, *unam artem ac quasi temerariam*⁵⁹ insectantur, ac gloriam sibi ab ejus imperitia, auccupari: but I will reprove physicians by physicians, that defend and profess it, Hippocrates, Galen, Avicen. &c., that count them butchers without it, *homicidas medicos Astrologiae ignaros, &c.*⁶⁰

Az első részben, az okok között már tárgyalta a túlzásba vitt szexuális életből adódó melankóliát. Itt a gyógyítással kapcsolatban merül fel újra ez a téma, és itt jön a következő idézet Ficinótól, ugyanaz, mint ott: „[2986] Ficinus and [2987] Marsilius Cognatus puts Venus one of the five mortal enemies of a student: it consumes the spirits, and weakeneth the brain.”⁶¹

⁵⁸ Ld. FRAZER-IMREGH MONIKA: „Marsilio Ficino *De vita coelitus comparanda*-ja és a *Picatrix*”, *Orpheus Noster* XII. évf., 2020/1, 78–87. Továbbá Uő: „A *Picatrix* fejezeteinek tartalmi összefoglalója”, *Orpheus Noster* XII. évf., 2020/1, 88–109.

⁵⁹ A Gutenberg projectben közölt szövegben hibásan: *temerarium*.

⁶⁰ Part. 2, Sect. 1, Memb. 4, Subsect. 1. *Physician, Patient, Physic*. A [2847] jegyzetszám körül.

⁶¹ Part. 2, Sect. 2, Memb. 2. *Retention and Evacuation rectified*. A [2986] jegyzetszám után. A hely megjelölése a fejezet száma nélkül csak *De sanitate tuenda, lib. 1.*

Az ezt követő idézet viszont egy olyan témát érint, amely ismét a *De vita coelitus comparanda*, azaz a *De vita* harmadik könyvének szövegére utal. Az iránytű észak felé fordulásának okát illetve forrását kutatva megjegyzi, hogy Ficino azt a Nagymedve csillagkép egyik csillagának tulajdonította, szemben másokkal, akik a Sarkcsillagnak, egy mágneses sziklának vagy meridiánnak rótták fel:

[...] what should be the true cause of the variation of the compass, [2998] is it a magnetical rock, or the pole-star, as Cardan will; or some other star in the bear, as Marsilius Ficinus; or a magnetical meridian, as Maurolieus; *Vel situs in vena terrae*, as Agricola; or the nearness of the next continent, as Cabeus will; or some other cause [...]⁶²

A Nagymedve csillagképről a *De vita coelitus comparanda* 15. fejezetében Ficino főként Proklos *De mysteriis* című műve alapján a kövek erejét és minőségét tárgyalja, itt tér ki a mágnes erejére is:

Láthatjuk, hogy a hajósok iránytűje, mely ha nyugalomban van, az északi sarkot jelzi, s végével a mágnes hatására a Nagymedve felé áll be; nyilvánvalóan arrafelé vonzza a mágnes, mivel ebben a kőben is leginkább a Nagymedve ereje van jelen, s ez adja át azt a vasnak; s a Nagymedve felé vonzza mindkettőt. Ez az erő pedig részint már keletkezésétől fogva benne rejlik, részint a Nagymedve sugarai folyamatosan táplálják belé.⁶³

Ez tehát arra enged következtetni, hogy saját olvasattal rendelkezett Burton, hiszen ez annyira apró részlet, hogy aligha jutott Ficino e nézetének tudomására közvetett módon. Kivéve persze, ha egy professzora előadás közben említette meg, amire az orvos és pap témájával kapcsolatban volt példa, mint a *Bevezetése* idézetei közt láthattuk. Ám ezt itt nem említi, így valószínűbb, hogy ő maga olvasta a harmadik könyv tizenötödik fejezetében.

További három idézet az első könyvre utal, az első kettő a rossz álmok és nyugtalan alvás okait és a nyugodt, pihentető alvás elérését tárgyalja. Előbb csak a jegyzetben magában magyarázza az I. könyv 24. fejezetére (*De nimia vigilia* – Az alváshiány) utalva, hogy a melankolikusok agya az állandó éjszakai fentlét miatt kiszárad és erőtlenné válik:

3380. jegyzet: Saepius accidit melancholicis, ut nimium exsiccat cerebro vigiliis attenuentur. Ficinus, lib. I. cap. 29. [sic! helyesen: 24.] Főszöveg: But the

⁶² Part. 2, Sect. 2, Memb. 3. *Air rectified. With a digression of the Air*. A [2998] jegyzetszám után.

⁶³ Ficino (1989): 316–318.: *Videmus in specula nautarum, indice poli, libratum acum affectum in extremitate magnete moveri ad Ursam, illuc videlicet trahente magnete, quoniam et in lapide hoc praevallet virtus Ursae et hinc trasferitur in ferrum et ad Ursam trahit utrunque. Virtus autem eiusmodi tum ab initio infusa est, tum continue Ursae radiis vegetatur.*

ordinary causes are heat and dryness, which must first be removed: [3380] a hot and dry brain never sleeps well: grief, fears, cares, expectations, anxieties, great businesses⁶⁴.

Majd ugyanott, kicsit lentebb az elalvás előtt kellemes zene hallgatásában találja meg az aggodalmak, gyász, szorongás, félelmek eloszlatását és a jó álom helyrehozatalát:

before he goes to bed, or in bed, to hear [3386] sweet music, which Ficinus commends, *lib. I. cap. 24*,⁶⁵

A harmadik pedig a bor és a zene kedélyjavító hatását ecseteli:

Many and sundry are the means which philosophers and physicians have prescribed to exhilarate a sorrowful heart, to divert those fixed and intent cares and meditations, which in this malady so much offend; but in my judgment none so present, none so powerful, none so apposite as a cup of strong drink, mirth, music, and merry company. *Ecclus. xl. 20. Wine and music rejoice the heart.* [3468] Rhasis, *cont. 9. Tract. 15. Altomarus, cap. 7. Aelianus Montaltus, c. 26. Ficinus [...]*⁶⁶

Az ezután következő idézet viszont a kiadásokban a harmadik könyv után szereplő két apologetikus és a *De vita* megvédésére buzdító levél közül a másodikra utal, melyet Ficino három barátjának: Bernardo Canigianinak, Giovanni Canaccinak és Amerigo Corsininak címzett 1498. szeptember 16-án, Careggiben. A levél címe: *Quod necessaria sit ad vitam securitas et tranquillitas animi* (Arról, hogy az élethez szükség van a békés kedélyre és a lelki nyugalomra). Burton idézése előtt a téma a jó kedvre derítő dolgok: testmozgás, játékok, színházi előadások, versenyek és a jó barátok társasága, tehát minden, ami felvidít. Mivel itt a levél végét szinte szó szerint idézi, latin félmondatokat is beékelve, egészen bizonyos, hogy ez a szöveg a keze ügyében volt, amikor a passzust írta:

And as Marsilius Ficinus concludes an epistle to Bernard Canisianus, and some other of his friends, will I this tract to all good students, [3535] Live merrily, O my friends, free from cares, perplexity, anguish, grief of mind, live merrily, *laetitia caelum vos creavit*: [3536] Again and again I request you to be merry, if anything trouble your hearts, or vex your souls, neglect and condemn it, [3537] let it pass. [3538] And this I enjoin you, not as a divine alone, but as a physician; for without this mirth, which is the life and quintessence of physic, medicines,

⁶⁴ Part. 2, Sect. 2, Memb. 5. *Waking and terrible Dreams rectified.*

⁶⁵ Uott.

⁶⁶ Part. 2, Sect. 2, Memb. 6. Subsect. 3. *Music is a remedy.*

and whatsoever is used and applied to prolong the life of man, is dull, dead, and of no force. *Dum fata sinunt, vivite laeti* (Seneca), I say be merry.⁶⁷

Ficino levelének vége magyarul így szól:

Éljetek tehát szélesen, a kicsinyességtől és a szorongásoktól mentesen, barátaim! Éljetek vidáman! Hiszen örömben teremtett titeket az ég. Ezt az örömet mosolyával, vagyis kiterjedésével, mozgásával, ragyogásával nyilvánítja ki, mintha örömet fejezné ki. Az ég a ti örömtök révén fog megőrizni benneteket. Ezért minden nap örömmel éljétek meg a jelent! Az éppen folyamatban levő dolgokon való aggodalmaskodás ugyanis elrabolja tőletek a jelent, és a jövőtől is megfoszt. Az eljövendő hiábavaló dolgok tudni vágyása gyorsan a múltba ragad titeket. Újra és újra arra kérlek hát, „éljétek vidáman! A sors megengedi ezt mindaddig, amíg aggodalmak nélkül éltek.” [Seneca] Ám hogy valóban gondtalanul éljétek, még ezen se aggódjatok túlságosan, mármint hogy azon gyötrődtek, hogy minél inkább elkerüljétek a gondokat. Ez az egyetlen gond is elég ugyanis, hogy a szerencsétlen halandók szívét nyomja és eleméssze. Ne engedjétek tehát, hogy a gondok nyomasszanak, a gondtalanságot viszont kedveljétek, de azt is csak egykedvűen, vagyis amíg kedvetekre való, és amíg illő. Ezt pedig nem annyira papi mivoltomban tanácsolom nektek barátaim, hanem mint orvos. Ugyanis ez minden orvoslás egyedüli élete és alapja, amely nélkül minden, az élet meghosszabbítása érdekében alkalmazott gyógymód halott.⁶⁸

A főszövegben olvasható latin félmondat idézése pontos, a Seneca-mondás is nagyjából egyezik, az utolsó mondatot pedig a lábjegyzetben hozza szó szerint a latin eredetiben: [3538]: „Haec autem non tam ut Sacerdos, amici, mando vobis, quam ut medicus; nam absque hac una tanquam medicinarum vita, medicinae omnes ad vitam producendam adhibitae moriuntur: vivite laeti.” Megállapíthatjuk tehát, hogy biztosan rendelkezett a levél másolatával, márpedig ez, mint említettem, a *De vita coelitus comparanda* után áll a teljes szövegkiadásokban.

A hátralévő két Ficino idézet közül mindkettő a *De vita* második könyvére utal. Az egyik az arany mint gyógyír külső és belső használatát taglalja a melankolikusok

⁶⁷ Part. 2, Sect. 2, Memb. 6. Subsect. 4. *Mirth and merry company, fair objects, remedies.*

⁶⁸ Ficino (1989): 404. Kiemelések tőlem. *Vivite ergo laeti ab angustia procul, o amici. Vivite laeti. Laetitia coelum vos creavit sua, quam suo quodam risu, id est dilatatione, motu, splendore declarat, quasi gestiens. Laetitia coelum vos servabit vestra. Ergo quotidie impraesens vivite laeti, nam sollicitudo praesentium rapit vobis praesens praeripitque futurum. Curiositas futurorum celeriter in praeteritum vos traducit. Iterum igitur precor atque iterum, vivite laeti, nam fata sinunt, dum securi vivitis. [Seneca] Sed ut re vera sine cura vivatis, ne unam quidem hanc curam sumite, qua solliciti curetis unquam, qua potissimum diligentia curas effugiatis. Una enim cura haec mortalibus, heu miseris, omni cura cor urit. Negligite igitur diligentiam, negligentiam vero diligite; atque hanc etiam negligenter, quoad licet vobis, inquam, atque decet. Haec autem non tam ut sacerdos, amici, mando vobis quam ut medicus. Nam absque hac una tanquam medicinarum omnium vita medicinae omnes ad vitam producendam adhibitae moriuntur.*

számára hasznos gyógyerejű drágakövek, nemesfémek és ásványok között. Itt ismét a kortárs szerzők után hozza Ficinót, mint az ő forrásukat is:

Lemnius *lib. 3. cap. 6. de occult. nat. mir.* commends gold inwardly and outwardly used, as in rings, excellent good in medicines; and such mixtures as are made for melancholy men, saith Wecker, *antid. spec. lib. 1.* to whom Renodeus subscribes, *lib. 2. cap. 2.* Ficinus, *lib. 2. cap. 19.*⁶⁹

A második könyv 19. fejezetében Ficino a „Háromkirályok orvosságaként” egy tömjénből, mirrhából és aranylevélkékből készített pirula receptjét adja elő az idősök számára, akik tulajdonságaikban megegyeznek a melankolikus típussal. Az aranygyűrűk használatáról beszél ugyan Ficino, de csak a harmadik könyv 8. fejezetében, ahol Thabitot idézi, és a gyűrűk helyett inkább a gyógynövények receptekben való felhasználását ajánlja, valamint a már tárgyalt 15. fejezetben, ahol Pietro d' Abano mesés leírását adja tovább a perzsa király aranygyűrűjéről, fenntartásokkal.

Az utolsó Ficino-idézet az illatok kedélyjavító hatását mutatja be, sőt az illatok esetleges tápláló erejét. Ezt Ficino a *De vita* második könyv 18. fejezetében írja le részletesen, Hippokratésra, Aristotelésre, Galénosra és Avicennára hivatkozva. Burton említése ismét csak egészen rövid, Démokritos példájára azonban, akitől írói nevét vette (Democritus Junior), külön kitér, sőt a róla szóló részt szinte szóról-szóra hozza:

Odoraments to smell to, of rosewater, violet flowers, balm, rose-cakes, vinegar, &c., do much recreate the brains and spirits, according to Solomon. Prov. xxvii. 9. They rejoice the heart, and as some say, nourish; 'tis a question commonly controverted in our schools, *an odores nutriant*; let Ficinus, *lib. 2. cap. 18.* decide it; [4334] many arguments he brings to prove it; as of Democritus, that lived by the smell of bread alone, applied to his nostrils, for some few days, when for old age he could eat no meat.⁷⁰

Az egyébként Diogenés Laertios által hátrahagyott történetet⁷¹ Ficino kétszer is említi a *De vita*-ban, egyszer a második könyv 8. fejezetében, egyszer pedig itt, a Burton által is jelzett 18. fejezetben, így:

Ismét Démokritos példáját szeretném felhozni nektek, aki amikor már a halálán volt, hogy a barátai kedvében járjon, még négy napig visszatartotta szellemét

⁶⁹ Part. 2, Sect. 4, Memb. 1, Subsect. 4. *Precious Stones, Metals, Minerals, Alteratives.* A [4167] jegyzetszám előtt.

⁷⁰ Part. 2, Sect. 5, Memb. 1, Subsect. 5. *Alteratives and Cordials, corroborating, resolving the Reliques, and mending the Temperament.*

⁷¹ Diogenés Laertios, *Vitae Philosophorum*, IX, 43.

frissen sült kenyér illatát szagolva, s ha úgy tetszett volna neki, még tovább is megőrizhette volna.⁷²

Robert Burton összes Ficino-idézetét bemutattam és elemeztem tehát a második részből, s ezek alapján megállapítható: biztosan olvasta a *De vita* mindhárom könyvét, tehát a *De vita coelitus comparanda*-t is. Jóllehet egykor ezeket alaposan tanulmányozta, írás közben nem mindig ellenőrizte a hivatkozott helyeket, így idézetei némileg pontatlanok.

Ha Ficino tárgyalási stílusa a Cicero által megkövetelt lendületes, tiszta, világos, de ékes megfogalmazás eszményi ideáljához áll közel, Burton szövege részleteiben ugyan időnként lendületes és magával ragadó tud lenni, de túl hosszú nyúlásokba benne az idézetfüzerek. Ugyanakkor a gondolatmenetek sokszor nincsenek lezárva, hanem csak lazán, szinte asszociáció-szerűen kapcsolódnak egymásba. Szinte végtelen gondolatfolyam. Kora olvasói közül bizonyára sokaknak segített melankóliájukkal megküzdeni, mégis a töméntelen és sokféle idézet egymásra halmozása miatt a látszólag szigorú struktúra ellenére szinte elárasztja az embert a sok információval. Ékesszólása az olyan spontánabb, szívből jövő szakaszokban mutatkozik meg, mint saját panaszainak szatirikus hangú előadásában, ahol például a tudósok csekély anyagi és erkölcsi megbecsültségét siratja.⁷³

A melankólia ezen „anatómiája”, mint említettem, harminc év leforgása alatt hat kiadást ért meg, és azóta is számtalanszor megjelent, így máig foglalkoztatja nemcsak a kutatókat, de a szélesebb olvasóközönséget is.⁷⁴ Nagy hatással volt Miltonra, aki két nagyszerű költeményt szentelt neki (*L' Allegro* és *Il Penseroso*).⁷⁵ A Milton-kutató irodalomtörténész Thomas Warton (1728–1790), akinek az előbbi adatot köszönhetjük, *The Pleasures of Melancholy* címmel adott ki verseskötetet,⁷⁶ mellyel elnyerte az „Anglia koszorús költője” címet. Laurence Sterne (1713–1768) az *Anatomy of Melancholy* sok részletét beleszötte *The Life and Opinions of Tristram Shandy, Gentleman* című regényébe. Ugyanakkor, miként 19. századi kritikusok (pl. Woods) kimutatták, számos kisebb író is „kölcsonzott” tőle, a forrás feltüntetése nélkül.

⁷² Ficino (1989): 226. *Commemorare vobis iterum placet Democritum iamiam expiraturum, ut obsequeretur amicis, spiritum ad quatrimum usque olfactu calentium panum retinuisse, ulterius etiam, si modo placuisset, spiritum servaturum.*

⁷³ Part. 1. Sect. 2. Memb. 3. Subsect. 15. *Love of Learning, or overmuch study. With a Digression of the misery of Scholars, and why the Muses are Melancholy.* A [2000] jegyzetszám körül.

⁷⁴ William Randolph MUELLER, *The Anatomy of Robert Burton's England.* [A study of The Anatomy of Melancholy] Berkeley – Los Angeles, University of California Press, 1952, viii, 121 pp.; vö. BBC Radio 4, In Our Time, Melvyn Bragg and his guests discuss a masterpiece of 17th-century medicine and literature: Robert Burton's The Anatomy of Melancholy. Thu 12 May 2011 21:30, bbc.co.uk/programmes/b010y30m

⁷⁵ Thomas Warton (the younger), *Warton's Milton*, hn. én. 2nd ed., 94. Milton egymást kiegészítő pásztori ill. allegorikus költeményeit aztán Händel (*L'Allegro, il Penseroso ed il Moderato*) és William Blake is feldolgozta, az utóbbi illusztrációkat készített mindkettőhöz.

⁷⁶ Warton egyike volt a kora-romantikus, ún. „Graveyard” költőknek.

Burton felvetései Keats verseiben, Beckett drámáiban is tetten érhetők. Végül Samuel Johnson (1709–1784), költő, dráma- és életrajzíró, szótárkészítő, a *Dictionary of the English Language* összeállítója és Shakespeare szakértője apjától öröklött szörnyű depresszióban szenvedett, melyet saját bevallása szerint egyetlen könyv olvasása tudott enyhíteni: *A melankólia anatómiája* Robert Burtontól.⁷⁷

Rezümé

Tanulmányomban azt vizsgálom, hol jelenik meg Ficino *A melankólia anatómiájában*, és hogy Burton a *De vita libri tres* mely könyveit olvashatta saját maga. Mivel tudjuk, hogy ennek legtöbb kiadásából az asztrológiai szempontú és a talizmánmágiát is tárgyaló harmadik könyv, a *De vita coelitus comparanda* kimaradt, a fő kérdésem az, hogy vajon Burton személy szerint tanulmányozta-e ezt? Ehhez megnéztem Ficino név szerinti említéseit és az esetleges szövegszerű idézeteket is a bevezetésben, az első és a második részben. A harmadik részt, mely a szerelmi és vallásos melankóliát tárgyalja, és Ficinót *Lakoma-kommentárja* kapcsán idézi, másutt tárgyalom. Burton művének a melankólia okait és tüneteit tárgyaló első része 13 Ficino-idézete alapján azt gondolhatnánk, hogy a *De vita*-nak csak az első és második könyvét ismerte közvetlenül, azonban a melankólia gyógyítását bemutató *Második rész* 9 idézetében több ponton is érinti a harmadik könyv tematikáját. Így kijelenthetjük, hogy biztosan olvasta a *De vita* mindhárom könyvét, tehát a *De vita coelitus comparanda*-t is. Jóllehet egykor ezeket alaposan tanulmányozta, írás közben nem ellenőrizte a hivatkozott helyeket, így idézetei némileg pontatlanok.

Az oxfordi tudós Ficino számos érvelését a melankóliát illetően nem tőle idézi, hanem saját kortársaitól. Ily módon tehát Burton művében nemcsak azt látjuk, hogy ő mennyire ismerte a firenzei filozófusnak *Az életről* szóló munkáját, hanem azt is, hogy Ficinónak a *De vita*-ban kifejtett tanai mennyire beépültek már a köztudatba, amikor Burton az *Anatomy of Melancholy*-t írta.

Kulcsszavak

Robert Burton, melankólia, Marsilio Ficino, pszichoszomatikus betegségek, test-lélek egészségének összefüggése, a testnedvek teóriája, temperamentumok

Abstract

Robert Burton's References to Ficino's *De vita libri tres* in *The Anatomy of Melancholy*

This study examines where Ficino appears in The Anatomy of Melancholy and which books of De vita Burton he may have read himself. Since it is known that the Third Book, De vita coelitus comparanda, which deals with astrology and talismans, has been omitted from most of its editions, the main question is whether Burton has personally studied the latter. To this end, I also looked at Ficino's mention by name and possible textual quotations in the Introduction and the First and Second Partitions. The Third Partition, which discusses love and religious melancholy and quotes Ficino in connection with his Commentary on The Symposium, is discussed elsewhere. Based on Burton's thirteen Ficino quotes in the First Partition of his work, we might think that he knew only the First and Second Books of De vita directly. However, in the nine quotes from the Second Partition, which presents the cure for melancholy, Burton touches on the subject matter of the Third Book on several points.

Thus, we can say that he must have read all three books of De vita, and thus also De vita coelitus comparanda. Although he once studied these thoroughly, he did not check the places cited at the time of writing, so his quotations are somewhat inaccurate. The Oxford scholar quotes many of Ficino's arguments about melancholy, not from himself but his contemporaries. Thus, in Burton's work, we see not only how well he knew the Florentine philosopher's work On Life, but also how much Ficino's teachings in De vita were already built into the public consciousness when Burton wrote The Anatomy of Melancholy.

Keywords

Robert Burton, melancholy, Marsilio Ficino, psychosomatic diseases, body-soul health relation, humoral theory, temperaments

⁷⁷ James Boswell, *Boswell's Life of Johnson*, (1791) vol. i. 580. Ld. eBook a Project Gutenbergben (2006): gutenberg.org/files/1564/1564-h/1564-h.htm (2019. 09. 22.)